

AHOMONIYLAR DAVLATI MADANIY YODGORLIKLARI

Ashirova Noila Xasan qizi

Chirchiq Davlat Pedagogika Universiteti talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Ahamoniylar davlatining madaniy yodgorliklari, ularni qachon va qayerda paydo bo'lganliklari, yodgorliklarning tarixi va shu kabilar haqida so'z boradi.*

Kalit so'zlar: *Ahamoniy, san'at, yodgorlik, S harq, Misr, me'morchilik, podshoh, Persopol.*

Аннотация: *В данной статье рассказывается о памятниках культуры государства Ахеменидов, когда и где они появились, об истории памятников и так далее.*

Ключевые слова: *Ахемениды, искусство, памятник, Восток, Египет, архитектура, царь, Персеполь.*

Abstract: *This article talks about the cultural monuments of the Achaemenid state, when and where they appeared, the history of the monuments, and so on.*

Key words: *Achaemenid, art, monument, East, Egypt, architecture, king, Persepolis.*

So'nggi Ahamoniylar san'ati (miloddan avvalgi IV asr oxirining 3-choragi) qadimgi fors badiiy madaniyatining yakuniy davridir. Bu davr Ahamoniylar rasmiy san'atining o'ziga xosligi ko'p jihatdan me'morchilikdagi ulkan yutuqlar va miloddan avvalgi V asr klassik uslubi bilan bog'liq tasviriy an'ana bilan bog'liq. Kechki Ahamoniylar yodgorliklarining kamligi va yomon saqlanishi tufayli ular uzoq vaqt davomida Suza va Persepolis metropoliyalarining asosiy korpusini to'ldiruvchi ikkinchi darajali material sifatida ko'rib chiqilgan. "Ikkinchi darajali" Ahamoniylar san'atining paydo bo'lgan taassurotlari qadimgi Fors imperiyasining qulashigacha saqlanib qolgan rasmiy uslubning konservatizmiga, uning yagona badiiy tiliga va qat'iy qonunlarga asoslanadi. Darhaqiqat, keyinchalik Ahamoniylar san'ati eng an'anaviy bo'lib chiqdi, chunki u miloddan avvalgi V asrning klassik naqshlariga amal qilishni davom ettirdi va deyarli o'zgartmadi. Biroq, kechki Ahamoniylar me'morchiligi rasmiy san'atning asosiy uslub yaratuvchi elementi bo'lib qolgan holda, Miloddan avvalgi VIV asrlar oxirida Ahamoniylar badiiy madaniyatida sodir bo'lgan yangi yo'nalish va o'zgarishlarni eng ko'p ifodaladi. Qadimgi fors me'morchiligining so'nggi yodgorliklari materiallarida bu davr uslubining o'ziga xos xususiyatlari kuzatiladi. Kechki Ahamoniylar san'atining asosiy timsoli qirol Artak serksII (miloddan avvalgi 404-359) bo'lib, uning uzoq hukmronligi forslar badiiy madaniyatining so'nggi yuksalishi bilan bog'liq. Shuni ta'kidlash kerakki, bu "Buyuk podshoh"ning qurilish faoliyati imperiyaning ikkala poytaxtiga ham ta'sir ko'rsatdi va miloddan avvalgi IV asrdagi qadimgi fors san'atida sezilarli iz qoldirdi. Kechki Ahamoniylar me'morchiligi materialini hisobga olgan holda, poytaxt me'moriy yodgorliklarida aniq qayd etilgan uchta asosiy yo'nalishni shartli ravishda ajratib ko'rsatish mumkin. Birinchi yo'nalish kech Ahamoniylar san'atining "retrospektiv tendentsiyalari" bilan bog'liq, ya'ni Pasargadada (Persepolisdagi 32 ustunli zal va Bobildagi

"Fors saroyi") Kir II davrining dastlabki binolarining shakllari va tipologiyasiga murojaat qilish kerak. Ikkinchi "klassik yo'nalish" miloddan avvalgi V asr rasmiy me'morchiligining o'rnatilgan qonunlariga muvofiq yaratilgan yodgorliklar tanasini ifodalaydi. ("tugallanmagan darvoza", Persepolisdagi "Hsaroyi", qayta tiklangan apadana Susa). Uchinchi "istiqboli yo'nalish" esa klassik naqshlarni o'zgartirishning yangi jarayonlari, me'moriy shakllardagi o'zgarishlar va barqaror turdagi binolarni o'zgartirish bilan bog'liq (Suza va Persepolisdagi ibodatxonalar, Suzadagi Artakserks II saroy qarorgohi). Ahamoniylar Eronning rasmiy san'atini rivojlantirish muammosi kontekstida "istiqboli yo'nalish" me'moriy yodgorliklarini ko'rib chiqishga murojaat qilish kerak. Yuqorida aytib o'tilganidek, Artaxerxes II Serolovidan keyin Suzadagi saroy majmuasini tiklashdek qiyin vazifaga duch keldi. Shu bilan birga, Susa Ahamoniylar binolarining mutlaqo yangi turlari uchun ham, allaqachon ma'lum bo'lgan, ammo qayta ishlangan inshootlar uchun ham eksperimental platformaga aylandi. Persepolis modelida apadanani tiklashdan tashqari, Artaxerxes Suzada o'z qarorgohini yaratishga qaror qildi. Susa qarorgohi saroyining g'arbida, Shaur daryosining qarama-qarshi sharqiy qirg'og'ida Artakserks II ning qirollik qarorgohi ("Shaur saroyi", miloddan avvalgi IV asr boshlari) qurilgan. Yodgorlikning yomon saqlanishiga qaramay, arxeologlar qarorgohning umumiy tarkibini qayta tiklashga muvaffaq bo'lishdi. Bu markaziy qirollik bog'I jannati ("paradayadam") atrofidagi binolar majmuasi (umumiy maydoni 3ga) edi, bu haqida Artakserksning o'zi ustun tagidagi yozuvda eslatib o'tgan. Nisbatan yaxshi saqlanib qolgan qarorgohning shimoliy sharqiy qismining xarobalari uchta binodani borat. Ehtimol, bunday retrospektiv qarorlar bu qarorgohda Kir II an'alarining davomiyligini ko'rsatish uchun ataylab ishlatilgan. Shu bilan birga, gipostyle kesishgan kirish o'qlari bilan markazlashtirilgan kompozitsiyani saqlab qoldi. Uning devorlari monumental rasmlar bilan bezatilgan. Gipostilning shimoliy g'arbiy qismida Ahamoniylar rasmlarining saqlanib qolgan qismlari, ehtimol, Araxosiyadelegatsiyasining "Buyuk podshoh" ga sovg'alar bilan yurishi sahnasini tasvirlaydi. Bunday devoriy rasmlarning mavjudligi binoning marosim funksiyalari bo'lganligini ko'rsatishi mumkin.¹ Saroyning to'rtburchagida xonalar minoralar, yonbosh portiklar joylashgan. Biroq, klassik apadana arxitekturasi bilan o'xshashlik shu yerda tugaydi. Gipostyledagi ustunlar sonining bir necha bor ko'payishiga qo'shimcha ravishda saroy to'rt tomondan (apadanadagi kabi uchta emas) portiklar bilan bezatilgan, ularning har biri o'z yechimiga ega. Yon jabhalarning ikki qisimli tarkibi ham diqqatga sazovordir (faqat shimoliy qismi saqlanib qolgan). U qisqartirilgan 10(2x5) ustunli portiklardan va gipostyle bilan aloqa qilmaydigan to'rtburchaklar xonadan iborat. Fasdlarning bunday fraksiyonel yechimi devor mavjudligi bilan bog'liq, chunki aynan shu qismda saroy turar joyning boshqa binolari bilan bog'langan. Natijada paydo bo'lgan "Ibino" qirollik qarorgohi ichidagi universal apadana arxitekturasi rivojlanishidir. Ushbu kech Ahamoniylar yodgorligi apadanadan turarjoy saroyi (Persepolisdagi hadis) uchun foydalanishning klassik tajribasiga tayanmaydi, balki uzoqroqqa boradi va o'zaro bog'langan binolar majmuasini yaratadi, bu yerdagi postyleli

¹ Dandamaev M.A. Birinchi Ahamoniylar davridagi Eron (miloddan avvalgi VI asr). - M.: Sharq adabiyoti, 1963. - 292 b.

bosh saroy markaziy o'rinni egallaydi. "I bino" arxitekturasi, albatta, apadananing dizayni va tartibini o'z ichiga oladi, lekin undan ko'p tafsilotlari bilan farq qiladi. Kompozitsiyaning murakkabligi, ichki makonning segmentatsiyasi, har bir jabhaning yechimining o'zgaruvchanligi bularning barchasi Artaxerxes II saroyini Ahamoniylarning boshqa capital binolaridan sezilarli darajada ajratib turadi. "II bino" saroyning janubiy qismiga birlashtirilgan. Poydevorning saqlanib qolgan qismlari va ustunlarning pog'onali asoslari qoldiqlari dastlab shimoliy janubiy o'qi bo'ylab ikki ustunli ayvonlari bo'lgan to'rtburchak shaklidagi xoch shaklidagi hovli bo'lganligini ko'rsatadi. "III bino" dan xom g'ishtdan yasalgan to'rtburchaklar shaklidagi sun'iy teras (balandligi 2m dan ortiq) saqlanib qolgan. Platformaga kirish maxsus mo'ljallangan janubi-sharqiy zinapoya orqali edi. Persepolisning odatiy ochiq zinapoyalaridan farqli o'laroq, bu yerda yopiq zinapoyalar qurilgan, ehtimol shiftlari bo'lgan. Terasning har xil qalinligi asosida arxeologlar ushbu binoning umumiy ko'rinishini tiklashga muvaffaq bo'lishdi. Rejadagi to'rtburchak "III bino" markaziy 4(2x2) ustunli zaldan iborat. Asosiy janubiy jabha 8(2x4) ustunli ayvon bilan bezatilgan, uning yon tomonida old devor va xona mavjud. Tor koridorlar ustunli zalning yon tomonlarida joylashgan. Markaziy zalning shimolida ikki ustunli to'rtburchak xona joylashgan. Sharqdan bino janubi-sharqiy hovliga ochilgan ikki ustunli minorali ayvon bilan o'ralgan. Shuni ta'kidlash kerakki, "III bino" ning qayta tiklangan maketi Persepolisdagi "Fratadara" ibodatxonasining tarkibi bilan o'xshashlikni ochib beradi. Shu munosabat bilan "donjon" hududidan topilgan ruhoniylar yurishi manzaralari aks etgan, janubi-sharqiy yopiq zinapoyaning ichki yuzlarini bezatib turgan toshrelyef parchalari diqqatga sazovordir. Turar joyning bir qismi sifatida kech Ahamoniylar ibodatxonasi bilan "III bino" ni aniqlash juda jozibali ko'rinadi, ammo hozirgi kunga qadar bu gipoteza foydasiga yetarli dalillar yo'q. Artakserks qarorgohida markaziy o'rinni qirol bog'i egallaydi. Afsuski, bu kech Ahamoniylar jannati, shuningdek, uning atrofidagi boshqa inshootlar saqlanib qolmagan. Har ehtimolga qarshi, bog' joyning janubi g'arbiy qismida to'rtburchaklar maydoni (60x70m) egallagan. U saroy binolarining devorlari va portikolari bilan o'ralgan edi. Uning yopiq ixcham xarakteri kech Ahamoniylar peyzaj san'atida o'ralgan Jannat g'oyasining rivojlanishiga ishora qiladi. Ko'rinib turibdiki, bu kamera bog'ida daraxt ekish bilan muntazam (ehtimol to'rt qismli) tartib bor edi.² Shunday qilib, Artaxerxes II ning qirollik qarorgohi kech Ahamoniylar arxitekturasi yangi tendensiyalarini ifodalaydi. Binolar majmuasi bo'lgan "Shaursaroyi" rasmiy saroy ("I bino") va xususiy turarjoy ("II bino" va, ehtimol, saqlanib qolmagan qismi) funktsiyalarini uzviy birlashtiradi. Artakserks II qarorgohi, birinchi navbatda, klassik kanonlarning o'zgarishining eng yorqin namunasi sifatida qiziq. Persepolis yodgorliklari asosida qarorgohning yanada ixcham va rang barang binolari klassik me'morchilik tilini o'zgartirib, uni yangi yechimlar va makonni boshqacha tushunish bilan boyitadi. "Palace Shaur" yana bir bor shakllar va ularni sintez qilish uchun ijodiy izlanish jarayonini boshladi. Bu Artakserks II qirollik qarorgohining o'ziga xosligi, kechki fors san'atining "istiqbolli" yo'nalishini ifodalovchi eng muhim loyihalardan biri sifatida. Qadimgi jamiyatda qullar mehnatidan foydalanish yuqori darajada edi. Qullar old

² Vergazov R. R. "Ahamoniylar Eron san'atida rasmiy uslub va imperiyaning shimoliy viloyatlari badiiy hayoti" // Rossiya – 2018

sotdi qilingan va turli ishlarda ishlatilgan. Asir qullar soni juda ko'p edi, fors podsholarining markazlashgan yirik xo'jaliklarida ishlaydigan ishchilar (kurtashlar deb atalgan), boshqa joylardan qul qilib olib kelingan. Kurtashlarning bir qismi davlat fuqarosi deb hisoblangan. Ahmoniylar davlati uchun turli xalqlarning madaniyati va diniy qarashlarni sinkretizmi xarakterli edi. Mamlakat turli hududlarining doimiy iqtisodiy ijtimoiy va siyosiy aloqasi, madaniyatlarining o'zaro ta'siriga ijobiy turtki beradi. Turli xalqlarning yagona davlat hududida yashab turishi xalqlarning, ilmiy bilimlari, san'at va adabiyotlarning bir birini boyitishiga olib keldi Forslar va boshqa xalq elatlar Bobil, Misr va Elamning qadimiy madaniyatlarini o'zlashtirib oladilar. Forslarning eng katta madaniy yutuqlaridan biri o'ziga xos mixxatning yaratilishi bo'lgan. Fors mixxatiakkad alifbosidan farq qilgan holda bor yo'g'I 40 belgidan iborat bo'lib deyarli alifboli yozuv bo'lgan. Qadimgi fors san'ati, Eron madaniyati an'analari Bobil, Misr, Ossuriya va boshqa xalqlarning badiiy an'analari va texnika usullarining sintezi edi. Qadimgi fors san'ati namunalari ishida nozik did bilan toshdan ishlangan vazalar, metallqadah, fil suyagidan yasalgan riton qadahlar, zebziynat buyumlari, lazurit haykallar mavjud. Badiiy buyumlar ishida agat, xalqidon, yashma kabi qimmatbaho toshlardan ishlangan tsilindrsimon muhrlarda podsholar, afsonaviy qahramonlar va afsonaviy mavjudotlar tasviri tushirilgan. Ular nihoyatda mohirlik bilan yasalgan bo'lib, haqiqiy san'at asari xisoblanadi. Fors san'atida, ayniqsa o'simlik va xayvonlarni hayotiy tasvirlari bo'lgan badiiy buyumlar bizni hozirgacha hayratga soladi. Qirol atrofida kuchli merosiy fors zodagonlari bo'lgan, ularning qo'llab quvvatlashi muhim ahamiyatga ega bo'lgan. Bu odamlar katta yer egalari edi va ular ko'pincha satrap yoki maslahatchi sifatida qirolga xizmat qilganlar. Bundan tashqari, savdogarlar ham imperiya bo'ylab savdo qilishda shohning yaqin kishilari edi. Ahmoniylar davlati tarkibida xilma xil madaniy yutuqlarga ega bo'lgan ko'pdan ko'p xalqlar bo'lgan. Forslar hukmron xalq bolib, bu madaniy xazinadan keng foydalanganlar. Shu bilan birga ular bu madaniyatlarni ijodiy ravishda qayta ishlab o'zlashtirganlar. Forslar mixxatni o'zlashtirganliklari va takomillashtirganliklari to'g'risida gapirgan edik. Ular mixxatdagi juda ko'p ortiqcha alomatlarni yo'qotib faqat 42 alomat qoldirganlar. Idoralardagi (ko'nga, papirusga, spool taxtalarga yoziladigan) yozishmalar uchun oromiylarning alifbosini ishlatganlar. Mil. avv. VI va V asrlarda Xitoyga buddizm, hinduizmi Hindistonga kirib kelishi bilan Forsda zardushtiylik falsafa madaniyati Misr davlatlariga kirib kelgan. Bu madaniyat imperiyadan imperiyaga o'tish davrida o'z kuchini yo'qotmagan. Fors podsholari o'sha davrda eng o'tkir deb hisoblangan Misr tabiblarini o'zlarining xizmatiga jalb qilganlar. Ammo Doroi podsholik qilgan davrda Misr tabiblari o'rniga yunon tabiblari keltirila boshlangan. Forslar Bobil va yunonlarning kalendar hisobi bilan tanish bo'lgan, degan ma'lumot bor.

“Avesto”da targ'ib qilingan diniy ta'limot qadimgi payg'ambar Zaratushtra (yoki yunonlar ataganicha Zoroastra) ga mansub deyilgan, ammo uning to'g'risida bizga hech nima ma'lum emas. Bu ta'limotning mohiyati ikki ilohiy manbani, yaxshilik xudosi Ahuramazda bilan yovuzlik xudosi Ahrimanni bir biriga qarama qarshi qo'yishdan iborat. Axuramazda uy hayvonlari va madaniy o'simliklar to'g'risida g'amxo'rlik qiladigan tinch mehnat homiysidir. Uni aziz bilganlar yerga ishlov berishi, chorva mollarini

ko'paytirishi, yovvoyi hayvonlarni yo'q qilmog'I kerak. Ahriman inson ijodiy faoliyatining dushmani, yirtqich hayvonlarning homiysi, urushqoq ko'chmanchilarning tinch hayot kechiruvchi o'troq aholini talashiga ko'maklashuvchi qilib ta'riflanadi. Zorostra dinining harakterli alomati shuki, bu din murdani yerga ko'mishni ham, kuydirishni ham taqiqlaydi. "Murda yerni va o'tni xarom qiladi" deb hisoblangan. O'liklarni yirtqich qushlarga yem qilib tashlash lozim ko'rilgan. Hindistonda, Bombeyning bir rayonidagi uncha katta bo'lmagan fors mazhabi hozir ham shu odatni saqlaydi. "Avesto" matnini ham xuddi o'sha forslar saqlaganlar. Shu narsa diqqatga sazovorki, Ahmoniyalar Ahuramazdani aziz bilganlari holda "Avesto" ni tan olmagan bo'lsalar kerak. Qadimgi fors podsholarining hech bir yozuvida Zaratushtra tilga olinmaydi. Shuningdek, fors podsholarining (Kayxusravdan boshlab) maqbaralari saqlangan, bu esa „Avesto“ ning taqiqiga hech hamto'g'ri kelmaydi. Zoroastrizm faqat Parfian va Sosoniylar podsholigi vaqtidagina davlat dini bo'lgan. DoroI ning o'g'li va taxtvorisi Kserks vaqtida diniy islohot qilishga urinilgan. Devlarga ibodat qilish taqiqlangan, Ahuramazda forslarning birdan bir samoviy tangrisi deb e'lon qilingan. Lekin bu monoteistlik (bixudolik) g'oyasi qaror topmagan va Kserksvorislari vaqtida quyosh xudosi Mitra bilan hosildorlik ma'budasi Anaxitga sig'inish keng yoyilgan. Ahmoniyalar san'atining yodgorliklari sinkretizm xarakteridadir. DoroI ning Persepoldagi saroyini qurishda Bobil, Misr, Lidiya va boshqa qaram mamlakatlarning ustalari ishlagan.

Xulosa

Xulosa qilib shularni aytish mumkinki Ahmoniyalar davlati yodgorliklarida xususan Suza va Persepol shaharlarida madaniyat taraqqiyoti kuchli bo'lganligini bilishimiz mumkin. Ahmoniyalar davrida vujudga kelgan san'at o'rta Sharq halqlari tarixida muhim o'rin egallaydi. Bu san'at bevosita o'rta Sharqda yashagan xalqlarning yangi o'zaro munosabati natijasida, atrofdagi xalqlar san'ati ta'sirida ravnaq topdi. Jumladan, Persepol va Suza saroylarini qurishda So'g'd, Baqtriya va Xorazmdan kelgan usta va san'atkorlar mehnat qilganliklari haqidagi ma'lumotlar mavjudligi shundan dalolat beradi. Shu bilan birga, Ahmoniyalar davri san'ati atrofidagi mamlakatlar san'atiga, jumladan O'rta Osiyo san'ati taraqqiyotiga ham o'zining sezilarli ta'sirini o'tkazgan. Eramizdan avvalgi I minginchi yillarda O'rta Osiyoda dastlabki ibtidoiy davlatlar shakllana bordi. Zardushtiylik (er.av. VII asr) dini yoyildi. Uning muqaddas kitobi "Avesto" esa shu din qarashlarini targ'ib etadi. Qadimgi O'rta Osiyo san'ati va madaniyatini o'rganishda bizgacha saqlanib kelgan qal'a, saroy, turar joy va qabrlar bilan birga zardushtiyalar dini bilan bog'liq bo'lgan ossuariylar (astadonlar) deb ataluvchi odamlar suyagini saqlash uchun mo'ljallangan sopoldan yasalgan idishlar muhim daliliy material bo'lib xizmat qiladi. Eramizdan avvalgi VI-IV asrlarda O'rta Osiyodagi badiiy hayot va madaniyatni tushunishda Amudaryoning yuqori oqimi tomonidan topilgan "Amudaryo boyligi" (Oks boyligi) muhim o'rinni egallaydi. Hozirgi kunda Londondagi Britaniya muzeyida saqlanayotgan bu yodgorliklar ichida haykallar, turli ko'za, bilaguzuk, uzuk, muhr, tanganlar, oltindan yasalgan aravacha va qurollar diqqatga sazovordir. Bu buyumlarda uchraydigan tasvirlar birmuncha shartli bo'lsa ham, lekin nihoyatda ifodali ishlanganligi bilan ajralib turadi, detallari ochiq va tugal ishlanishi bilan xarakterlanadi. "Jangchi - sak" bo'rtma tasvirida shu fazilatlar mujassamlangan. Markaziy Qozog'iston qabrlaridan uch oyoqqa o'rnatilgan bronzadan yasalgan qozonlar topilgan.

Eramizdan avvalgi VI-IV asrlarda ishlangan bu qozonlarning tepa qismi hayvonlar tasviri - ko‘proq tog‘ echkisi haykali bilan bezatilgan. Markaziy Qozog‘iston yerlaridan topilgan taqinchoqlardan topilgan taqinchoqlarda yovvoyi qush, kiyik va echki tasvirlari uchraydi. Bu tasvirlarda hayvon va qushlarning eng xarakterli belgilari harakat paytida ko‘rsatiladi. Aksincha, hajmli dumaloq hayvonlarda (asosan ular amaliy san‘at buyumlarining ajralmas qismi bo‘lgan) hayvonlar harakati og‘ir va vazmin bo‘lib, ular ko‘p hollarda soat strelkasi harakatida ko‘rsatiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Dandamaev M.A. Birinchi Ahamoniylar davridagi Eron (miloddan avvalgi VI asr). - M.: Sharq adabiyoti, 1963. - 292 b.
2. Vergazov R. R. “Ahamoniylar Eron san‘atida rasmiy uslub va imperiyaning shimoliy viloyatlari badiiy hayoti”// Rossiya – 2018
3. A.Sh. Umarov. “Qadimgi Sharq mamlakatlari sivilizatsiyalari” Samarqand-2020